

Virpi Hämeen-Anttila

Puheenvuoro Teoston kesäseminaarissa 2.6.2010

Kuorrutus vai hiiva?

Mietteitä taiteen merkityksestä.

Mitä varten taidetta? Onko taide kuorrutus vai hiiva, koriste vai välttämättömyys?

Jos se on välttämättömyys, mihin sitä tarvitaan?

Aloitan virallisilla mielipiteillä. Mitä ajattelevat ne, jotka päättävät, tai tahtoisivat päättää kulttuuripolitiikasta?

Kevään viime viikkoina taiteelle, tai kulttuurille -- jolla lavealla sanalla on tarkoitettu useimmiten taidetta -- on löydetty tarvetta, tehtäviä ja velvollisuuksia niin paljon, että heikompaa huimaa. 20. toukokuuta tuotiin eduskunnan kommentoitavaksi valtioneuvoston selonteko kulttuurin tulevaisuudesta ja sen moninaisista käyttömahdollisuuksista. Vajaan viikon päästä, 26. toukokuuta, julkistettiin kahden kulttuurikriitikon pamfletti, joka esitti kymmenen kohdan ohjelman kulttuuripolitiikan uudeksi suunnaksi, jolla kulttuuri elvytetään lamasta, jossa pamfletin kirjoittajat väittävät sen riutuvan.

Näiden julistusten sisältö näyttää kertovan, että taiteella uskotaan olevan keskeinen merkitys yhteiskunnassa ja ihmisten elämässä. Taide ei siis millään muotoa ole koriste vaan jotain tärkeää, ainutlaatuista ja merkitykseltään kasvavaa.

Taiteentekijän luulisi riemuitsevan. Mutta, mutta. Sallittakoon hyminän keskellä ankeuttajan puheenvuoro.

Ensinnäkin, *vestigia terrent*, eli jäljet pelottavat. Yliopistolla olen yli kahden vuosikymmenen aikana nähnyt, mitä on seurannut siitä, että liike-elämän puhetapa, käytännöt ja rakenteet on istutettu opetusministeriön määrätietoisella politiikalla niille vieraaseen maaperään. Tieteen ja tutkimuksen painopiste on siirtynyt yhä enemmän perustutkimuksesta sovelluksiin ja ennen kaikkea sovelluksiin, joita voidaan mitata taloudellisin mittarein. Yhä enemmän aikaa ja varoja valuu reunoille ja reunojen yli, paitsi perustutkimuksen kannalta hyödyttömiin sovelluksiin, myös oheistoimintoihin, byrokraatiaan ja itsensä

muokkaamiseen taloudelliselle mittaamiselle ja arviointille sopivaan muotoon, ja samalla keskusta, ydin -- tutkimus, tiedon lisääminen, edistäminen ja levittäminen, se mitä varten yliopistot on perustettu ja miksi tutkija jaksaa tutkia monin kerroin yli pakollisen "arvioidun työajan" -- on jäänyt sivuun, hajonnut ja murentunut. Tämä on se ainoa kasvun malli, mitä on tarjottu. Uskon, että sama pätee taiteessa.

Paljon puhuvaa on myös se, että selonteossa ja yleensäkin virallisessa kulttuurikeskustelussa kohdissa, missä ennen olisi käytetty sanaa *taide*, käytetään nyt lähes aina sanaa *kulttuuri*, johon toki sisältyy taide, mutta joka voidaan venyttää kattamaan lähes mikä tahansa inhimillinen teko tai tuote Homeroksen eepoksista pörssin toimintaan ja toalettikäyttämiseen. Siten kulttuurin -- ja taiteen -- tulevaisuudesta puhuttaessa jää helposti huomaamatta se, että hallintojien koko mielenkiinto on alueissa, jotka ovat taiteen ytimen ja omien vakiintuneiden määritelmien ulkopuolella, ja tämä on sitä kulttuurin merkityksen kasvamista.

Kolmas ikävä asia on, että kuten niin usein ennen, näiden kulttuurin ja taiteen ohjelmajulistuksien laatijat eivät ole itse taiteilijoita. Siksi heidän näkemyksissään heijastuu tietämättömyys taiteen teon lähtökohdista, arjesta ja käytännöistä. Katse taiteen tekijöihin suuntautuu ylhäältä alaspäin. Se on abstrakti, utopistinen, ohjeistava ja välineellistävä.

Millainen on valtioneuvoston selontekotyöryhmän kuva kulttuurin roolista tulevaisuudessa? Se laajenee. Mutta miten? Sanavalinnat kertovat taas paljon. Puhutaan kulttuurin *kulutuksesta* ja *kuluttajista*. Kulttuuri koostuu siis materiaalisista tai immateriaalisista kulutushyödykkeistä. Niinpä kulttuurin uusi kukoistus perustuu lähes yksinomaan siitä saatavalle hyödyille talouden, työelämän ja sosiaalisen sektorin palveluksessa. Kulttuuri- ja opetusministeri Stefan Wallinin sanoin (*Helsingin Sanomat* 19. 5. 2010): "Kulttuurin kulutus kasvaa, kun elämänlaatua ja elämyksellisyyttä korostava elämäntapa ja kulttuurin käyttö työelämässä yleistyy. Kulttuuria hyödynnetään aiempaa enemmän tuotannossa, tuotekehityksessä ja palveluissa. Luovat ammattilaiset työllistyvät *kulttuurin ydinalojen ulkopuolelle* (kursivointi VHA:n) ja ryhtyvät yrittäjiksi." Jopa kulttuurin rahassa mittaamattomat vaikutukset on sidottu hyötyyn: kulttuuri

edistää henkistä ja fyysistä hyvinvointia (eli talouskielelle käännettynä säästämme terveydenhoitokuluissa), se ehkäisee syrjäytymistä ja opettaa suvaitsevaisuutta. Suuria odotuksia. (Eräs harvoista eduskunnassa selonteon tekijöitä kuunnelleista murjaisikin, että vain kriisinhallinta puuttuu listasta.) Kulttuurin itseisarvo tunnustetaan tärkeäksi, mutta samaan hengenvetoon itseisarvolle asetetaan varaus -- vaikka se on mahdotonta (eihän silloin olisi kysymys itseisarvosta!) -- ja vaaditaan kulttuurilta sovellutuksia, koska eihän se muuten tavoita *kuluttajia*. Seuraavassa lauseessa puhutaankin jo rehdisti oikeilla sanoilla "uusista tuotantotavoista ja markkinoista, joissa taide ja kulttuuri ovat avainasemassa."

Selontekoryhmän pääsihteeri Hannele Seitsonen on iloinnut siitä, että ministeriöissä on tapahtunut asennemuutos: kulttuuri otetaan huomioon, sen tärkeys tunnustetaan eikä se ole enää se ensimmäinen säästökohde (*Helsingin Sanomat* 20. 5. 2010).

Ja sitten realiteetteja kehiin. Onko tapahtunut asennemuutos? Eduskunnassa selontekoa kuunteli muutama kansaedustaja. Se kulttuurin tärkeyden tunnustamisesta. Mutta ehkä useampi jaksaa lukea paksun lämiskän siihen mennessä, kun siitä annetaan syksymmällä lausunto. Entä säästämistä luopuminen? Samalla Helsingin Sanomien sivulla, jossa puhutaan selonteon eduskuntakäsittelystä (20. 5. 2010), on uutinen, joka kertoo ammattikorkeakoulujen taidelinjojen olevan ahdingossa. Turun taideakatemia on päättänyt lakkauttaa säästösyistä pohjoismaiden ainoan ammattikorkeakoulutasoisen nukketeatteriopetuksen ja sirkuskoulutuksen, ja Savonlinnassa lopetetaan säästösyistä teatteritekniikan ja teatteripuvustuksen koulutusohjelmat -- jälkimmäinen taas ainoa laatuaan Suomessa.

Mikä on siis hallinnoijien todellinen kuva taiteen merkityksestä?

Taidetta tarvitaan, eli se on hiiva leipätaikinassa, mutta vain jos se luopuu entisistä tavoitteistaan ja suostuu muuttumaan kulutushyödykkeeksi. Jos taide kehtaa pitää kiinni itseisarvostaan, sitä ei tarvita. Se on koristekreemiä kakun päällä, joka lihottaa ja joka höylätään pois, jos laihuutta ihannoivat tuottavuusohjelmat niin vaativat.

Sitten lisää visioita, toisesta suunnasta. Asialla eivät ole byrokraatit vaan kulttuurikriitikot, mutta yhteistä pohjaa löytyy silti.

Ylioppilaslehden päätoimittaja Antti Järvi ja ajatushautomo Demoksen tutkija Tommi Laitio vaativat viime viikolla julkaistussa pamfletissa (*Saa koskea: 10 konstia väkevämpään kulttuuriin*, Tammi) kulttuuripolitiikkaa tekemään sellaisia muutoksia, että "kulttuuri saisi meidät taas ymmärtämään, mikä tekee elämästä elämisen arvoista" (*Helsingin Sanomat*, 26. 5. 2010). Tässä taiteelle annetaan myös suuri ja jalo tehtävä, jonka itsekin allekirjoitan -- tosin ihmetellen, mitä sana *taas* tarkoittaa: mikä tarkkaan ottaen on se kulttuurin kukoistamisen mennyt kulta-aika, johon viitataan? Vai ovatko ihmiset jostain muusta syystä kadottaneet käsityksen elämän arvosta, joka menneillä sukupolvilla oli?

Mutta asiaan. Pamfletistit tarjoavat taiteilijoille kauniin kutsumustehtävän, mutta ankarat työolot. Taiteelle pitää myöntää lisää rahaa, mutta taiteilijoiden on ansaittava se. Eli taiteilijoiden on lopetettava "tekemistensä mystifioiminen" ja yleisön väheksyntä ja jalkauduttava ihmisten pariin. Taiteilijat on karkotettava laitoksista, joissa he vain laiskottelevat ja pulskistuvat. Vakinaisia virkoja ja pysyviä tiloja on karsittava rankalla kädellä ja teatteri ja ooppera vietävä kadulle. Taiteilijoiden on oltava yhteiskunnallisesti hyödyllisiä siten, että he "parantavat ihmisten elämänlaatua ja hakevat ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin" (*HS*, 26. 5. 2010)

Taiteen tekemisen mystifioinnilla pamfletistit tarkoittanevat ajatusta, että taiteella olisi oma sisäsyntyinen tehtävä ja merkitys, joka ei hyödytä konkreettisesti yhteiskuntaa ja hämärästi (mystifioiden?) määriteltyjä mutta yhtä kaikki kulttuuria janoavia "ihmisiä", joiden elämänlaatu kohenee kohisten oopperan tenorin tullessa pizzakuskin tavoin kotiovelle asti laulaa luikauttamaan. Jälleen taiteen tarpeellisuus myönnetään, mutta ei sen itseisarvoa. Taiteilijan pitää ansaita oikeus taiteentekoon yhteiskuntapalvelulla niin kuin pahantekijän. "Ihmisille", ts. ei-ammattilaisille sen sijaan suotaisiin vapaa ja vastikkeeton taiteenharjoittaminen. Vaikka tekijät räksyttävät punamultahallituksen politiikalle (ehkä tulevia vaaleja ennakoiden?), 70-luvun alun kulttuuri-ilmapiirin muistavana kuulen pamfletin yhteiskuntavastuun peräämisessä tuttuja kaikuja. Ehkä sana *taas* edellä viittasikin näihin aikoihin.

Kun oikeistolaishenkisen puhe kulttuurituotannosta ja taiteen valjastamisesta tuotekehittelyyn yhtyy vasemmistolaishenkisen yhteiskunnallisen hyödyttämisen ja kulttuurin katulähteyksen vaatimuksen kanssa, ja päälle lisätään vielä kellon lyöntien tapaan ikuisesti toistuvat yleisönosastokirjoitukset, joiden mukaan kulttuurin tuki on tulonsiirto hyväosaisille ja vanhuksilta, lapsilta ja sairailta pois, taiteen tekijälle ja taiteelle on varsin tarkasti ja pontevasti osoitettu sen paikka, ja se paikka on aikamoisen ahdas.

Myönnän, että olen edellä kuvaillut selontekoa ja pamflettia tarkoitushakuisesti, runnoen ja yksinkertaistaen. Puolustaudun sillä, että niiden tekijät kohtelevat samalla tavalla runnoen ja tarkoitushakuisesti taidetta ja kulttuuria. Taiteen tai pikemmin kulttuurin tehtävät ja mahdollisuudet nähdään ruusunpunaisten silmälasien läpi, kun taas taiteen tekijä on epäluotettava lusmuilija, jota pitää opettaa tuntemaan syntinsä (vaatimus valtion tuesta), aito missionsa (myyminen) ja vastuunsa ("kansan" nöyrä palveleminen).

Useat esitetyistä asioista ovat hyviä ja kannatettavia, tosin myös sellaisia, joihin ei usuttamista tai pakottamista tarvita, koska monet taiteilijat tahtovat ja tekevät niitä jo vapaaehtoisesti. Taiteilijan etu on, että hänellä on yleisö (en tahdo puhua kuluttajista!), ja taiteilijan ja yleisön kohtaamista kannattaa aina helpottaa ja edistää. Mutta on outoa säilyttää tästä vastuu vain taiteentekijälle. Kirjailijana jalkaudun vähän väliä reaalisten ja mahdollisten lukijoideni pariin ja pidän sitä antoisana osana työtäni. Kaikki eivät kuitenkaan ole esiintyjä, ja esimerkiksi kirjailijalle pitäisi riittää se, että hän esiintyy kirjassaan: onhan meillä ilmaiset kirjastot! En tunne taiteilijaa, joka ei tahtoisi "kansan" tulevan taiteensa äärelle. Mutta "kansankin" on liikuttava ja nähtävä hiukan vaivaa, ja ilman instituutioitaan ja tukiaan taide on heikko toimija "kansan" ajasta kilpailevan viihdeteollisuuden rinnalla -- ellei nyt viihdeteollisuutta tahdota pitää tuon kaikennielevän kulttuurin uutena ydinalueena, jolloin voin lopettaa puheeni tähän.

Miksi muuten juuri taiteen pitäisi perustella olemassaoloaan? Se luo jotain, jolla on kestävä merkitys. Jääkiekkoa on hauska pelata ja katsoa, mutta mitä jääkiekkoturnaus jättää jälkipolville? Ja miksei kukaan ehdota, että suuret urheilutapahtumat vietäisiin kaduille, jotta "ihmiset" voisivat nauttia niistä vapaasti? Nyt

niiden tuomista kaikille päinvastoin rajoitetaan yhä enemmän siirtämällä ne televisiossa maksukanaville.

Niin -- entä jos kuunneltaisiin vaihteeksi taidetta ja taiteilijaa? Miten hän vastaa kysymyksiin: mitä varten taide on olemassa? miksi taiteilija tekee taidetta?

Yksi tosiasia, mikä puhuu taiteen tärkeyden ja merkityksen puolesta on, että ihmiskunta on aina tehnyt taidetta. Taiteilija on maailman vanhin ammatti, tai ainakin yksi niistä. Taiteilijat ovat myös niitä, jotka tekevät töitä samalla lailla kuin on tehty satoja ja tuhansia vuosia aikaisemmin. He ovat kiinni ajassa, jossa ihmisen tarpeet olivat paljon rajoitetummat kuin nyt, ja silti niihin kuului taide. He ovat välittömässä suhteessa siihen, mitä tekevät, maailmassa, jossa yhä useampi ei näe työnsä konkreettista tulosta. He ovat viimeiset käsityöläiset umpeen koneellistuvassa maailmassa. He ovat uniikin varjelijat loputtoman reproduktion maailmassa. He ovat merkityksen säilyttäjät merkitysten tuhoutumisen maailmassa.

Koska taidetta on tehty niin pitkään ja runsaasti, on ymmärrettävää, että sillä on ollut eri tarkoituksia, ja osa näistä on taiteen ulkoisia. Taidetta on käytetty nauttimiseen, viihtymiseen, viestimiseen, vaikuttamiseen ja rituaaleihin. Taiteen reunoilla ovat käyttötaiteen esikaupungit: arkkitehtuuri, design, käsityö ja niin edelleen. Ne ovat minulle tuttuja ja itsestään selviä, olenhan toiminut kuvittajana ja taittajana. Taiteilijan on ollut pakko hankkia elantonsa, eli hän on tarvinnut tilaajia, ja näillä on ollut omat motiivinsa tilata taidetta. Mutta taiteen ulkoiset puitteet eivät muuta sitä tosiasiaa, että ihmisellä on taiteen tekoon ja sen kokemiseen sisäinen tarve. Hän tahtoo toteuttaa kaipuutaan rytmiin, harmoniaan ja rakenteisiin. Hän tahtoo luoda mielestään kauniin muodon ja ihailta ja meditoita sitä. Hän tahtoo kuvitella taiteen avulla. Hän tahtoo ymmärtää ja tulkita maailmaa ja välittää ymmärtämisensä taiteen kielellä muille.

Viimeksi mainittu taiteen tehtävä on mielestäni ehkä --- vain ehkä, koska taiteelle ei mielestäni saa antaa käskyjä -- se hienoin. Kirjassaan *Negotiating with the Dead* kanadalainen kirjailija Margaret Atwood on kerännyt vastauksia siihen, miksi kirjailijat kirjoittavat, ja mikä on tunnetila, jonka kirjoittaminen heissä saa aikaan. Jokainen tekijä antaa erilaisen selityksen sille, miksi hän luo, mutta vastauksissa on jotain yhteistä. Atwood kiteyttää sen näillä sanoilla:

"Kirjoittaminen... koskee pimeyttä, ja halua tai pakkoa mennä tuohon pimeään, ja jos käy hyvin, valaista se, ja tuoda sieltä mukanaan jotain valoon."

Tämä on tietysti metafora, eikä konkreettinen työn kuvaus. Tämä on sitä kauheaa mystifioimista. Mutta tämä on myös taiteilijalle totta.

Taiteen hiiva-luonne, sen välttämättömyys ja erityisyys johtuu sen tavasta katsoa maailmaa. Se täydentää tiedettä, joka kertoo myös maailmasta, mutta toisella tavalla. Tieteessä on tarkka raja pienen, partikulaarin, konkreettisen ja reaalisen, ja suuren, abstraktin ja teoreettisen välillä. Toinen kertoo toisesta, mutta ne eivät kohtaa, koska toinen on abstrakti ja toinen konkreettinen. Taide toimii molemmilla tasoilla samanaikaisesti. Se on yhtäaikaan partikulaari ja yleinen, abstrakti ja konkreettinen. Siinä ovat läsnä yhtä aikaa mitä ja miksi, maailma ja minä, kokemus ja kokemuksen tulkinta ja arvottaminen. Taiteen kyvyille yhdistää tasot ja sitoa kokemuksen hetki paikalleen pitäisi olla jokin oma erityinen sana. *Täälläisyys. Nytisyys.* Jotain sellaista. Otan ehdotuksia vastaan.

Jos jatkan kiellettyä taiteen mystifiointia, voisin puhua tekijän motiivien vastapuolesta, kokijan motiiveista: esteettisestä asenteesta, eli kyvystä arvostaa taidetta. Kirjallisuuskriitikko Yvor Winters on sanonut, että esteettinen asenne on objektiivisin ja viattomin tapa katsoa maailmaa. Katsomme ja arvostamme ilman että himoitsemme katsottua itsellemme tai tahdomme hallita sitä. Haluamme vain tuntea yhteyttä, poistaa erillisyyden. Tämäkin erottaa taiteen tieteestä, joka on erillään tarkastelukohteestaan. Yhteyden, jakamisen ja kuulumisen tunne on taiteen kokemisessa se, mikä on ihmisen älylle ja tunteille niin tyydyttävää.

Taiteen itseisarvon puolesta puhuu sekin, että taiteilija, kuten luonto, tekee työtään yli tarpeen. Taiteilija voisi usein tulla paremmin toimeen, jos hän tyytyisi vähemmän vaikeaan ja ponnistusta vaativaan. Yleisölle kelpaa useimmiten vähempi, matalampi kuin se mitä taiteilija haluaa tehdä.

Se, että taiteella on itseisarvo ja taideteos syntyy sisäisestä tarpeesta, ei mitenkään estä sitä, että taideteos olisi myös käytännöllinen. Mutta käytännöllisyys ei kuulu taiteen kriteereihin. Taideteoksen hyöty on riippumaton taideteoksen laadusta: se, että musiikki piristää mieltä, ei todista, että se olisi korkealaatuista. Taiteen kriteerein paras on harvoin kaikille aukeava. Mutta olisi barbariaa tukahduttaa vaikea taide siksi, että se ei paranna kuin muutamien sitä ymmärtävien elämänlaatua.

Jos hyväksymme sen, että taiteella on itseisarvo, niin -- anteeksi vain, herra ministeri! -- siitä ei seuraa mitään muttaa. Taiteella on arvonsa riippumatta siitä, tehdäänkö siitä sovellutuksia *kuluttajan* käytettäväksi. Tästä taiteen on pidettävä ylpeästi kiinni, vaikka elämme Kuningas mammonan aikaa, jossa jokaisen yksilön ja inhimillisen toiminnan odotetaan perustelevan olemassaoloaan hyötynäkökohdilla. Taide täyttää yhteiskunnallisen tehtävänsä jo sillä, että sen pääpyrkimys on löytää toisten puolesta ja välittää löydetty ja sen merkitys toisille. Lisävaatimukset ovat keinotekoisia. Jos maa tahtoo nimittää itseään sivistyneeksi, sillä on oma taide ja oma tiede. Jos maa ei tahdo olla sivistynyt, se voi lakkauttaa nämä, tai latistaa ne alkamalla vaatia niiltä kokonaan muita tehtäviä kuin sen, mitä varten ne ovat syntyneet. Taide voidaan ristiä uudelleen kulttuuriksi ja venyttää sitä pois ydinalueelta reunojen yli, elämysteollisuuden ja tuotekehittelyn alueelle, mutta jossain vaiheessa venyminen katkaisee "tuotteen" kytkennän siihen, mistä se on lähtenyt, eikä se ole enää taidetta, eikä sillä ole enää taiteen merkitystä eikä hyviä vaikutuksia.

Kääntäkäämme siis lopuksi alkuasetelma nurin. Taide, josta on tehty kulutushyödyke ja tuotekehittelyn apulainen, on kuorrutusta. Se on jotain, joka on ehkä kiva katsella ja kuluttaa, mutta jonka me voimme aina heittää pois ja korvata toisella. Se on jotain, jota ilman voimme olla. Mutta taide, joka on tehty taiteen omilla säännöillä ja vaatimuksilla -- ei itseään eikä taiteilijaa varten, vaan todistuksena yhteisestä ihmisyydestämme -- on hiivaa, jota tarvitsemme jokapäiväiseen leipäämme.